

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЗОВНІШНЬОЇ АГРЕСІЇ

Тетяна Гранчак

УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИМИ ПОТОКАМИ В КОНТЕКСТІ ВИНИКНЕННЯ І ВРЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

У статті аналізується інформаційно-комунікаційний компонент у виникненні і розв'язанні конфліктів у перехідних суспільствах, розглядаються «маніпулятивний» і «продуктивний» підходи до управління інформаційно-комунікативними потоками. На прикладі Росії розкривається специфіка використання інформаційних маніпулятивних технологій з метою реалізації інформаційних впливів на інформпростір інших держав. Обґрунтовується доцільність застосування продуктивного підходу як інструменту сприяння стабільному розвитку суспільства та запобіганню і розв'язанню конфліктів.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні потоки, управління інформацією, інформаційні впливи, конфлікт, Донбас, Росія, інформаційні маніпуляції.

Tetiana Granchak. Managing information and communication flows in the context of the emergence and resolution of conflicts in transitional societies. The article analyzes the information and communication component in the emergence and resolution of conflicts in transitional societies, deals with «manipulative» and «productive» approach to managing information and communication flows, on an example of Russia shows the specifics of the use of information technology to manipulation of the information in the impact on the information space of other states, grounds the expediency of using the productive approach as a tool to promote sustainable development of society and the prevention and resolution of conflicts.

Key words: information and communication flows, information management, information impacts, conflict, Donbas, Russia, information manipulation.

Сьогоднішній конфлікт на Донбасі можна кваліфікувати як конфлікт цінностей та конфлікт ідентичностей. В латентному вигляді

ді цей конфлікт був наявний в Україні весь період її незалежного існування. Утім, його перехід в активну фазу і подальша ескалація пов'язані із зовнішнім чинником – агресивною політикою Росії, яка, за визначенням багатьох політиків і політологів, веде в Україні гібридну війну, успішно використовуючи поряд із військовою зброєю інформаційну. Отже, інформаційно-комунікаційний компонент нинішнього збройного конфлікту на Донбасі варто розглядати саме з позиції виробленого Росією і нав'язаного нашому суспільству дискурсу. Готовність до сприйняття цього дискурсу як самими росіянами, так і частиною українського суспільства, у першу чергу «російськомовним населенням Донбасу», невміння і небажання громадськості критично осмислювати продуковану і поширювану авторитетними інформаційними інституціями інформацію, відсутність, так би мовити, інформаційного імунітету заклали інформаційні підвалини для розгортання на Донбасі збройного конфлікту.

Посилення ролі інформаційних впливів у процесі військового протистояння прогнозувалося раніше. Зокрема, за концепцією полковника Є. Месснера¹, у перспективі війни відбуватимуться не за нові території і ресурси, а за «душі народів», і будуть це «заколотні війни», в яких стратегічними об'єктами стають «душа ворожої армії, душа ворожого народу» [1].

З огляду на важливу роль, яку в гібридній війні відіграє інформаційний компонент, актуалізуються питання дослідження процесу управління інформаційно-комунікаційними потоками. В цьому процесі можна виокремити два підходи – «маніпулятивний» і «продуктивний». За першим, управління інформацією полягає, наприклад, в недопуску в інформаційний простір небажаної інформації, применшенні значущості події, передуманні викладу матеріалу автономних оцінок, які впливають на формування ставлення громадськості до новини, тощо.

У рамках продуктивного підходу серед найважливіших завдань, які має вирішити управління інформаційно-комунікаційними потоками, слід відзначити перелічені М. Грачовим: по-перше, виявлення

¹Довідково: Є. Месснер (1891–1974) – раніше начальник штабу Лавра Корнілова і барона Петра Врангеля, згодом – викладач Вищих Військово-наукових курсів у Белграді, військовий теоретик.

інформаційних масивів і потоків, необхідних для ефективного політичного управління суспільством; по-друге, збір і обробку даних, запитаних для прийняття політичних рішень і оцінки їх наслідків; по-третє, зберігання інформації, організацію її поширення, а також контроль за інформаційною діяльністю в суспільстві, що передбачає, зокрема, виявлення перешкод для проходження достовірних або необхідних відомостей [2, с. 115].

У контексті конфліктології використання першого підходу впливає на формування так званої передконфліктної ситуації і створення умов для переходу конфлікту з латентної у відкриту фазу, ескалації конфлікту. Використання другого сприяє запобіганню конфлікту або його розвитку в позитивному напрямі і підході, врешті, врегулюванню і розв'язанню. Застосування «маніпулятивного» підходу у врегулюванні конфлікту небезпечно тим, що не усуває однієї з інформаційних причин конфліктної ситуації – некритичного осмислення реципієнтом отриманої інформації, – а отже, залишає інформаційні умови для повторення конфліктного сценарію або ж для формування нового конфлікту. Водночас, слідом за Н. Слядневою, зауважимо, що підвищенню рівня соціальної керованості сприятиме якісно інший рівень інтелектуалізації інформаційного простору, який необхідний для сталого розвитку суспільства та нейтралізації інформаційно-дестабілізуючих його чинників. Інтелектуалізація інформаційної інфраструктури має забезпечувати вдосконалення системи виробництва й забезпечення державних інституцій змістовною інформацією, що максимально відповідає завданню формування та прийняття управлінських рішень [3].

Для перехідних суспільств необхідність застосування продуктивного підходу зумовлена потребою формування громадянського суспільства як контролюючого державу інституту, що вимагає відповідних якостей громадян, зокрема, підвищення їх інформаційної культури і здатності до сприйняття інтелектуального інформаційного продукту.

Водночас, в умовах перехідних суспільств, зважаючи на специфіку їхнього розвитку, є спокуса застосування саме маніпулятивного підходу до управління інформацією як більш природного для інформаційних інституцій (які очікують оцінки влади і потім транслюють їх) і для громадян, які не звикли користуватися

кількома джерелами інформації і не мають навичок її критичного осмислення.

За ступенем впливовості та рівнем охоплення аудиторії до авангарду в інформаційному протиборстві слід віднести засоби масової інформації (ЗМІ) і соціальні медіа. Проблема використання ЗМІ з метою інформаційного впливу на громадську думку є достатньо розробленою. Менш дослідженим є питання використання інструментарію соціальних медіа. Причому, в той час як у західних дослідженнях увага приділяється розкриттю можливостей інструментарію соцмереж для самореалізації особистості та розвитку громадянського суспільства, в російських наукових розвідках переважає інша мета – визначення механізму використання суб'єктом управління потенціалу соціальних медіа для впливу на громадську думку¹.

Низка російських ЗМІ ще у 2012 р. повідомляла про розробку Службою зовнішньої розвідки (СЗР) Росії нових методик моніторингу блогосфери з метою формування громадської думки в соціальних мережах. Ішлося про розробку програми для «дослідження процесів формування співтовариств інтернет-центрів, поширення інформації у соціальних мережах» та «визначення факторів, що впливають на популярність і поширеність відомостей» (шифр «Диспут»), «дослідження методів негласного управління в Інтернеті» (шифр «Монитор-3») та проведення науково-дослідної роботи з розробки «засобів просування спеціальної інформації в соціальних мережах» (шифр «Шторм-12»).

¹ Див.: Зуев А. С. Модели управления мнениями агентов в социальных сетях / А. С. Зуев, Д. Н. Федянин // Проблемы управления. – 2011. – № 2 – С. 37–45; Крикунов А. Формирование общественного мнения через социальные сети как способ влияния на политические решения [Електронний ресурс] / А. Крикунов, Д. Литвинов // Центр анализа террористических угроз. – 2012. – 27.08 – Режим доступу: <http://www.catu.su/analytics/358-formirovanie-obwestvennogo-mnenija-cherez-socialnye-seti-kak-sposob-vlijaniya-na-politicheskie-resheniya>; Губанов Д. Анализ социальных медиа [Електронний ресурс] / Губанов Д. – Режим доступу: <https://www.hse.ru/data/2013/04/19/1297642385/Анализ%20социальных%20сетей%20%28HSE%29.pdf>; Губанов Д. А. Социальные сети: модели информационного влияния, управления и противоборства [Електронний ресурс] / Д. А. Губанов, Д. А. Новиков, А. Г. Чхартишвили / Под. ред. чл.-кор. РАН Д. А. Новикова. – М.: Издательство физико-математической литературы, 2010. – 228 с.

Практичне впровадження таких і аналогічних їм методик спричинило появу таких явищ, як боти й тролі¹, на активізацію яких у контексті українсько-російського протистояння звернула увагу низка зарубіжних видань².

Подібні дослідження цілком відповідають ухваленій у 2000 р. в Росії Доктрині інформаційної безпеки, що стала, по суті, програмою з відновлення пропаганди. Як зазначає автор статті «“Зелені чоловічки” інтернет-простору» О. Панфілов [4], державна пропаганда стала активно інтегруватися в інтернет-простір за фінансової підтримки влади. Створювалися відповідні сайти для впливу на інфопростір інших держав (як-от «Україна.ру», «Українська газета», ukr.ru), формувалися бригади спеціально підібраних коментаторів, блогерів, журналістів, які, у разі потреби, активно обговорювали актуальні теми, поширюючи потрібні ідеї (наприклад, федералізації України, Новоросії) та інфікуючи інформаційний простір спеціально створеними політичними пейоративними неологізмами, як-от «майдауни», «бандерлоги», «хохобандерівці» тощо.

Не заперечуючи в цілому окреслених можливостей для впливу через соціальні медіа на формування суспільної думки, водночас, зауважимо, що процес управління не повинен зводитися до інформаційних впливів на позиції громадян. Такий підхід є ефективним лише в короткостроковій перспективі, адже не забезпечує необхідних адаптаційних процесів у системі управління і, отже, не убезпечує від виникнення конфліктів, а утримує їх у латентній фазі і/або переносить в іншу площину (наприклад, з внутрішньо- на зовнішньополітичний рівень). Інакше кажучи, змінюється не реальність, а наше уявлення про неї. В основі визначення цілей

¹ Довідково: рóбот, або бот, а також інтернет-бот, www-бот і т. п. (англ. bot, скор. від чеського robot) – спеціальна програма, що виконує автоматично і/або за заданим розкладом якісь дії через ті самі інтерфейси, що і звичайний користувач.

Довідково: тролінг, рідше троління – під час спілкування через комп'ютерну мережу – нагнітання учасником спілкування («тролем») гніву, конфлікту шляхом прихованого або явного задирання, приниження, образи іншого учасника або учасників, часто з порушенням правил сайту і, іноді неусвідомлено для самого «троля», етики мережевої взаємодії.

² «TheGuardian», «DieWelt», «Rzeczpospolita», «WashingtonPost», «Guardian», «Rzeczpospolita» та ін.

управління має бути з'ясування суспільних потреб, для чого використовується механізм зворотного зв'язку, іншим призначенням якого є оцінка ефективності управлінських дій. Саме з цих позицій варто розглядати можливості застосування технологій соціальних медіа в управлінні інформаційно-комунікаційними процесами та запобіганні конфліктам.

Не беручи під сумнів впливовість ЗМІ та соціальних медіа, зауважимо, що успіх проваджуваних ними інформаційних кампаній посилює наявність відповідного ідеологічного, концептуального та іншого підґрунтя, зокрема, у вигляді публікації художньої та науково-популярної літератури певної спрямованості, адаптації під завдання інформаційної війни системи і змісту освіти, їх підкріплення відповідною концептуальною базою і просуванням відповідного концепту свідомості. Формування такого бекграунду свідчить про підготовку/наближення зацікавленого суб'єкта до відкритої фази конфлікту. Збереження цього бекграунду по завершенні активної фази конфлікту свідчить про імовірність нової ескалації протистояння.

У зв'язку з цим показово, що російським видавництвом «Ексмо» 2014 року видано серію антиукраїнських книг у жанрі фантастики¹. Раніше, 2009 року, в Росії вийшли друком книги, в яких описується крах незалежності України, розкол країни або українсько-російська війна. Зокрема, Г. Савицький, автор книги «Поле бою – Україна. Зламаний тризуб», пише про те, як «помаранчеві» *нацисти* (тут і далі виділено автором) розв'язують в Україні громадянську війну: «За допомогою «миротворчого контингенту» НАТО, під прикриттям американської авіації та бронетехніки західноукраїнські *карателі* ... починають винищувати *російськомовне населення*, стираючи з лиця землі цілі міста» [5]. З огляду на нинішні події показовими є назви підрозділів: «Донбаський фронт», «Прошу звільнити за власним бажанням з

¹ Максим Калашников «Независимая Украина. Крах проекта»; Георгий Савицкий «Поле боя – Украина. Сломанный трезубец»; Георгий Савицкий «Украина в крови»; Георгий Савицкий «Поле боя – Севастополь»; Федор Березин «Война 2010. Украинский фронт»; Федор Березин «Украинский фронт. Красные звезды над Майданом»; Федор Березин «Украинский ад»; Александр Север «Русско-украинские войны»; Глеб Бобров «Украина в огне».

рядів Збройних сил...», «Добровольці» тощо [5], «Чи зможемо ми зав'язати на себе весь *Донбас?*», «Чому не вийде “Європи в Україні” і про те, як *украї* свій шанс втратили» [6]. Як бачимо, закладений у книгах дискурс цього року був актуалізований у загальноросійському масштабі і інтегрований в інформаційний простір України.

Щодо освіти, то симптоматичними є повернення в школах РФ політінформацій та формування класів військово-патріотичного виховання. Окремий аспект – зміст навчальних курсів. Зокрема, програмою «Російська та загальна історія» для 5-х – 9-х класів загальноосвітньої школи в рамках розгляду теми «У витоків російської державності» (6-х кл.) було передбачено вивчення історії міст-держав Північного Причорномор'я, Скіфського царства та ін. як перших вогнищ цивілізації під час заселення території Росії.

Такий підхід підкріплюється відповідною науковою базою. Так, колекція Президентської бібліотеки імені Єльцина «Територія Росії» матеріали про територію не тільки сучасної Росії, але і сусідніх країн, які коли-небудь входили разом із Росією в одну державу як в рамках Російської імперії до 1917 р., так і за радянських часів, представляє в рубриці «Територія Росії в цілому» [7]. При цьому переважна більшість представлених матеріалів належить до дореволюційного періоду, а отже, відображає найбільшу площу держави за часи її існування. Лише 9 із 45 документів підрозділу стосуються післяреволюційного періоду, з них 5 створені після 2000 року і мали б, за логікою, відображати нинішній стан речей. З цих п'яти чотири – цикл науково-популярних фільмів у чотирьох частинах «Русская карта», про спрямованість яких свідчить епізод першого з них, в якому, розповідаючи про підписання в Білорусі «Біловезької угоди», автор фільму констатує: «Отак одразу відбулася подія, яку можна порівняти з природною катастрофою, але яка за своїми наслідками виявилася куди страшнішою» [8].

Сама назва колекції – «Територія Росії» – в її сьогоденному формулюванні констатує, що всі території, матеріали стосовно яких вміщені в колекції, можуть трактуватись як територія Росії. Фактично, можна говорити про використання Бібліотекою технологій маніпулювання в інформаційному відображенні теми рубрики.

Такий комплексний підхід в управлінні інформаційно-комунікаційними процесами призводить до домінування дискурсу, перебування в якому комфортне для соціуму і сприяє його консолідації на ґрунті спільних ідейно-ціннісних установок. Фактично, ми маємо справу з пропагандистським типом політичної комунікації, який передбачає жорсткі засоби інформаційного впливу на свідомість людей.

Утім, такий підхід ефективний в короткостроковій перспективі. Наслідком його застосування стає підвищення конфліктності у суспільстві¹, коли прояв позиції, яка йшла би врозріз з офіційно визнаною правильною, стає некомфортним, а інколи навіть небезпечним, і набуває ознак неформальної комунікації, яку складно проконтролювати і яка внаслідок «прихованих» форм не забезпечує зворотний зв'язок у системі управління. По суті, вивчаючи суспільну думку, влада, у підсумку, отримує «відлуння» продукованих нею самою ідеологем, при тому що суспільство має цілком реальні потреби і проблеми, ігнорування яких, врешті-решт, небезпечно конфліктами.

У перспективі застосування пропагандистського типу політичної комунікації призводить, з одного боку, до самозаспокоєння влади (всі мають сприймати те, що пропонує офіційна пропаганда, немає потреби вступати у дискусію, переконувати), а з іншого – в надрах суспільства поступово формуються альтернативні погляди, оцінки, цінності, які набувають відкритості лише після їх поширення і міцного закріплення в суспільній свідомості, коли влада вже фактично втрачає можливість що-небудь змінити і зберегти статус-кво. За допомогою системи неформальної політичної комунікації готується інформаційно-ідеологічне підґрунтя для руйнації існуючого режиму або його м'якої трансформації у бік демократії.

¹ Довідково: показові приклади – розстріл російським учнем вчителя і поліцейського в одній з московських шкіл у лютому 2014 р. і реакція соцмереж на новину: розстріляти його самого або розстріляти його батьків; агресивність поведінки під час масових акцій; з липня по вересень 2014 р. випадки побиття депутата Псковської облради, головного редактора і видавця газети «Псковская губерния» Л. Шлосберга; напади на шеф-продюсера і ведучу телеканалу «Дождь» К. Батанову, головного редактора газети «Дербентские известия» М. Ханмагомедова, головного редактора газети «Аршан» А. Зарубіна; пресинг на відомого співака А. Макаровича та ін.

Таким чином, вибір на користь використання пропагандистського типу політичної комунікації закладає інформаційно-комунікаційне підґрунтя для внутрішньо системного конфлікту.

Водночас влада як центр прийняття рішень не отримує у підсумку необхідної для прийняття рішень інформації і починає продукувати хибні рішення, за якими так само наступають хибні дії, які проявляються як в ускладненні процесу адаптації системи до зовнішнього оточення (що виражається у конфліктах системи з оточенням), так і в загостренні внутрішньо системного конфлікту, наслідком чого стає зміна режиму або навіть руйнація системи.

З викладеного випливають три висновки. Перший стосується відповідальності окремих інституцій щодо поширення і підтримки офіційного дискурсу, який суперечить науковій істині. Адже у випадку руйнації системи її елементи – самі інституції – також руйнуватимуться.

Другий – вироблення дієвих міжнародних інструментів гарантування безпеки інформаційного простору.

Третій стосується необхідності підвищення рівня інформаційної культури суспільства, що в перспективі має створити умови для ефективного застосування продуктивного підходу в управлінні інформаційно-комунікативними потоками і, як наслідок, сприяти мінімізації загроз конфліктів.

1. Месснер Е. Мятаж – имя третьей всемирной / Е. Месснер. – Буэнос-Айрес, 1960. – 111 с.

2. Грачев М. Н. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития [Електронний ресурс] / М. Н. Грачев. – М.: Прометей, 2004. – 328 с. – Режим доступу: http://grachev62.narod.ru/Grachev/n56_04_08.htm. – Заголовок з екрана.

3. Сляднева Н. А. Информационно-аналитическая деятельность: проблемы и перспективы [Електронний ресурс] / Н. А. Сляднева. – Режим доступу: <http://www.fact.ru/www/arhiv6s9.htm>. – Заголовок з екрана.

4. Панфилов О. «Зеленые человечки» интернет-пространства [Електронний ресурс] / О. Панфилов // Радио Свобода. Крым. Реалии. – 2014. – 16.04. – Режим доступу: <http://ru.krymr.com/content/зеленые-человечки-интернет-пространства/25351476.html>. – Заголовок з екрана.

5. Савицкий Г. Поле боя – Украина. Сломанный трезубец [Электронный ресурс] / Георгий Савицкий. – 2009 г. – Режим доступа: <http://www.e-reading.me/book.php?book=1001349>. – Заголовок з экрана.

6. Калашников М. Независимая Украина. Крах проекта [Электронный ресурс] // Максим Калашников, Сергей Бунтовский. – 2009 г. – Режим доступа: <http://loveread.ws/contents.php?id=32144>. – Заголовок з екрана.

7. Территория России в целом [Электронный ресурс] // Президентская библиотека имени Б. Н. Ельцина. – Режим доступа: http://www.prlib.ru/Pages/terr2010_1-1.aspx. – Заголовок з экрана.

8. Русская карта: [цикл научно-популярных фильмов: в 4 частях] [Электронный ресурс] / М-во культуры России и киностудия Леннаучфильм; авт. сценария: Иван Сидельников, Валентина Гуркаленко; реж.: Иван Сидельников; оператор: Александр Якубовский; продюсер: Татьяна Маслина. – [Санкт-Петербург]: Леннаучфильм, 2001–2005. – Фильм 1 / авт. сценария и реж.: Иван Сидельников. – Электрон. дан. (1 видеофайл: 323 Мбайтов). – 2001. – Продолжительность: 25 мин. 56 с. – Режим доступа: https://www.youtube.com/watch?v=V_96sEAlnX4. – хв. 5.09 – 5.19.